

КОНЦЕПТ ВІРТУАЛЬНОСТІ В ПРЕДМЕТНОМУ ПОЛІ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ

Розглянуто питання категоріального обґрунтування статусу віртуальності та визначення поняття віртуальної реальності в контексті завдань сучасної філософії науки. Проаналізовано становлення поняття віртуальної реальності в історії філософської думки, трансформації його в сучасній віртуалістиці, а також у теорії сучасної науки. Доведено, що необхідність концептуального уточнення категоріальних меж поняття віртуальності є виявом глибшого процесу диференціації та осмислення масштабів існування універсуму та світу, організація якого є результатом пізнавальної діяльності людини.

У багатьох науково-популярних та публіцистичних публікаціях й стереотипах масової культури віртуальність асоціюється з розвитком комп'ютерних технологій і так званої "кіберкультури". Попри наявність глибокого досвіду дослідження віртуального у філософії, культурології, психології, а також досліджень у фізиці, педагогіці й інших галузях науки, має місце неправомірне ототожнення поняття віртуальності лише з комп'ютерною технікою. Як слушно зазначає М. Носов, "... комп'ютерна реалізація віртуальної реальності – це лише вироджений випадок більш глибокого феномена. Ідея віртуальності веде до перегляду понять реальності й існування інших онтологічних категорій" [1: 174].

Метою даної статті є аналіз концепту віртуалістики та змісту поняття "віртуальна реальність" в контексті парадигмальних трансформацій сучасної філософії та методології науки.

У постнекласичній науці поняттям "віртуальна реальність" позначається сукупність об'єктів наступного (стосовно реальності, що їх породжує) рівня. Ці об'єкти онтологічно рівноправні з генеруючою їх "константною" реальністю й автономні; при цьому їх існування повністю обумовлене перманентним процесом їх відтворення реальністю, при завершенні даного процесу віртуальні об'єкти зникають.

Для роботи з поняттям "віртуальна реальність" необхідно відмовитися від моноонтичного мислення (яке постулює існування лише однієї реальності) і введення поліонтичної неграничної парадигми (визнання множинності світів і проміжних реальностей), що дозволить будувати теорії унікальних об'єктів, що розвиваються, не зводячи їх до лінійного детермінізму [2]. При цьому "первинна" віртуальна реальність здатна породжувати віртуальну реальність наступного рівня, стаючи стосовно неї "константною реальністю" – і так "нескінченно", адже обмеження на кількість рівнів ієрархії реальностей теоретично бути не може. Межа в цьому випадку може бути обумовлена лише обмеженістю психофізіологічної природи людини як "точки сходження всіх об'єктів буття" (С. Хоружий).

Як підкреслює В. Фалько, "поширення поняття віртуальності в самих різних галузях науки, мистецтва й практики дозволяють говорити про нову парадигму, що виражається в поняттях самоорганізації, кооперативних ефектів, формотворчих випадків і т. п." [3: 3]. Так у сучасній філософській літературі підхід, заснований на визнанні поліонтичності реальності й здійснюючий у такому контексті реконструкцію природи віртуальної реальності, отримав найменування "віртуалістика" (М. Носов, С. Хоружий). Не можна не погодитися з тим, що "...у літературі, навіть у науковій, не кажучи вже про публіцистичну й популярну, дуже часто термін "віртуальна реальність" застосовується довільно, необґрунтовано, заради привернення уваги, у результаті чого розмивається зміст і кількаразово розширюється обсяг позначуваного їм поняття" [4: 14]. Що ж мається на увазі в сучасній філософії науки під поняттям "віртуальна реальність"?

Проблема категоріального обґрунтування статусу віртуальності та віртуальної реальності є актуальною для сучасної філософії науки. Віртуальна реальність є "особливою філософською категорією поряд з такими, як час, простір, сутність і т. д., яка дозволяє в єдиному плані розглядати реалії, що відносяться звичайно до різних типів знання: природничого, гуманітарного або технічного" [5: 216]. Так, підхід заснований М. Носовим постулює правомірність фундування філософсько-психологічної концепції віртуальної реальності наступними теоретичними засновками:

1) поняття об'єкта наукового дослідження необхідно доповнити поняттям реальності як середовища існування безлічі різномірних і різноякісних об'єктів;

2) віртуальну реальність становлять відношення різномірних об'єктів, розташованих на різних ієрархічних рівнях взаємодії й породження об'єктів – віртуальна реальність завжди породжена деякою вихідною (константною) реальністю;

3) віртуальна реальність відноситься до реальності константної як самостійна й автономна реальність, існуючи лише в часових рамках процесу її породження й підтримки її існування;

4) об'єкт віртуальної реальності завжди актуальний і реальний, вона здатна породжувати іншу віртуальну реальність наступного рівня [2: 122].

Категорія "віртуальність" вводиться у віртуалістиці через опозицію субстанціальності й потенційності: віртуальний об'єкт існує, хоча й не субстанційно, але реально; і в той же час – не потенційно, а актуально. Віртуальна реальність є "недо-виникаючою подією, недо-породженим буттям" [6: 53-68].

Такий погляд на віртуальність виводить останню за межі есенціалістського погляду Арістотеля, де всі факти реальності актуалізують певні есенціальні начала, що в кінцевому результаті стверджує головну сутність. В дискурсі сутності, як доводить у своїй роботі "Рід або недорід?" С. Хоружий, віртуальність просто неможлива оскільки невід'ємна від реальності. Хоружий доводить ту тезу, що для використання категорії віртуального ми повинні вийти за межі сутнісного дискурсу та звернутись до дискурсу енергійного. Віртуалістика зосереджується на розгляді віртуальності сутнісно у її актуальному бутті: розгляд поняття віртуальності, крізь призму енергійного дискурсу, дозволяє розглядати віртуальність у термінах актуально-енергійних процесів, процесів динамічної рівноваги та становлення, без прив'язки до сутнісного, породжуючого рівня. Проте для сучасної філософії науки відкритим залишається питання про категоріальне розрізнення дійсного та віртуального та критерій цього розрізнення: чи є віртуальне дійсним?

Корінням поняття "віртуальність" сягає античної культури. Спеціальний аналіз античного й середньовічного вживання терміна *virtus* у цьому значенні здійснив російський дослідник М. Носов, спираючись на тексти Цицерона, Томи Аквінського, Миколи Кузанського й трактування їх А. Лосєвим, А. Ахтуніним. Римляни позначали терміном *virtus*, насамперед, силу, мужність, військову доблесть: "Чеснота для римлянина – мужність, те, що пристойно чоловікові (*virtus*)" [2: 23]. Найбільший схоласт середньовіччя Тома Аквінський за допомогою поняття віртуального характеризував співіснування душі мислячої, душі тваринної й душі рослинної: у людині не присутня ніяка інша субстанційна форма крім однієї тільки субстакційної душі, і остання, оскільки вона віртуально містить і душу почуттєву й душу вегетативну, так само містить у собі форми нижчого порядку й виконує самостійно одна всі ті ж функції, які в інших видах виконуються менш досконалими формами. Подібним же чином варто сказати про почуттєву душу у тварин, про вегетативну душу в рослинах і взагалі про всі досконаліші форми у їхньому відношенні до форм менш досконалих [7: 850-851]. Сигер Брабантський використовував термін *virtus*, міркуючи про розум і мислення: "...розум, від якого походить мислення, є вища здатність (*virtus*) людини" [8: 1: 819].

Припущення про те, що якась реальність здатна генерувати іншу реальність, закономірності існування якої не будуть зводитися до аналогічних характеристик реальності, що її породжує, висував ще візантійський богослов IV ст. Василь Великий. Порівняймо зауваження англійського вченого Д. Денетта (1993): "Розум є паттерн, одержуваний розумом. Це досить тавтологічно, але це не хибно й не парадоксально".

Таким чином, у схоластиці "віртуальна реальність" була поняттям, що набуло категоріального статусу в ході переосмислення платонівської і аристотелівської парадигм: була зафіксована наявність певного зв'язку (за допомогою *virtus*) між реальностями, що належать до різних рівнів у власній ієрархії. Категорія "віртуальності" активно розроблялася також і в контексті вирішення інших фундаментальних проблем середньовічної філософії: конститування складних речей із простих, енергетичної складової акту дії, співвідношення потенційного й актуального.

М. Кузанський, міркуючи про першооснову всього сущого в роботі "Про бачення Бога", наводить приклад горіхового дерева, яке він бачить тілесними очима величезним, розкидистим, зеленим, обтяженим гілками, листям і плодами. І продовжує: "Потім розумовим оком я бачу, що те ж дерево перебувало у своєму насінні не тому, що я зараз його розглядаю, а віртуально; я звертаю увагу на чудову красу того насіння, в якому було уміщено цілком і це дерево, і всі його горіхи, і вся сила горіхового насіння, і в силі насін'я всі горіхові дерева... Дерево, бачу я, є якесь розгортання насінної сили" [9: 46-47]. *Virtus*, віртуальне розуміється тут як активний початок, властива об'єктові внутрішня здатність, потенція, яка реалізується в дійсність при відповідних умовах. Насіння містить у собі дерево віртуально, потенційно, як здатність вирости в це дерево. При цьому постулювання діади "божественна або гранична реальність – субстанціальна реальність, пасивна, існуюча у власному просторі-часу" виключало можливість уявити якусь "ієрархію" реальностей: об'єктна пара може мислитися лише в контексті "бінарності" компонентів внаслідок граничності, внутрішнього антагонізму останніх.

Становлення моністичної "наукової картини світу", що замінила божественні закономірності на "закони природи", означало постулювання однієї реальності – "природної" – при збереженні загально-космічного статусу поняття *virtus* як особливої, загально-проникаючої сили. (Цією обставиною були, зокрема, фундовані дискусії про співвідношення науки й релігії, науки й містики, про природу й горизонти магічного.)

Постнекласична наука приходиться до віртуальності, насамперед, відштовхуючись від центральних питань сучасної фізики. Вперше фізики звертаються до віртуальності, коли постає питання про усунення нескінченних значень фізичних величин в електродинаміці. Тоді вводять особливий тип існування віртуальних часток, що існують у процесі "обміну" між двома електронами, що рухаються у своєму полі і відштовхуються один від одного. "Взаємодія двох часток крізь їх наскрізне поле можливо пояснити як обмін третьою часткою, яка має назву кванта поля. ... Обмінний квант має тільки ілюзорне існування. Бувши випущеним, він має бути поглинений тією ж часткою або іншою за кінцевий час. Він не може зберігатись сам по собі чи бути віднайдений експериментально. Цей вид кванта поля називають віртуальною часткою. ... При цій взаємодії віртуальна частка отримує чи віддає частину енергії, проте повинна віддавати борг ще до того, як нестача буде помічена" [10: 379]. Сучасна фізика намагається об'єднати усі чотири типи фундаментальних взаємодій у єдину картину. Як слушно вказують С. Кримський та В. Кузнецов у своїй роботі "Світоглядні категорії в сучасному природознавстві": "Для більш повної характеристики цієї картини необхідно звернутись до концептуальних умов її єдності, під якими розуміється, передусім, такі її базисні ідеї, котрі залишаються інваріантними відносно переходів з одного фундаментального рівня цієї картини на інший. До числа таких ідей, передусім, належать концепція віртуального існування та концепція вакууму, що розуміється як сфера цього існування, що характеризується на відміну від актуального спостережуваного буття за допомогою категорії безкінечності" [11].

Треба зауважити, що звернення сучасної фізики до концепту віртуальності призводить до переосмислення традиційних уявлень про причиновість, темпоральність, становлення тощо. Цей факт, що горизонт віртуальної ситуації (як у прикладі із квантом поля) виходить за межі класичного горизонту споглядаємих експериментально фактів у іншу смислову площину (мається на увазі принципіально інший фізичний зміст цієї сфери) – площину фізичного вакууму, дозволяє говорити про зміну загальної "точки відліку" для визначення класичних фізичних категорій. Так, наприклад, сучасна фізика оперує віртуальним часом (час, в якому розгортається фізичний зміст, що дозволяє вводити в обіг абстракції на кшталт віртуальних часток), який не є вписаним в темпоральність взаємодії класичних фізичних об'єктів, яку (взаємодію) і намагаються пояснити за допомогою звернення до віртуальних часток. Незважаючи на те, що константна темпоральність породжує віртуальну, вона не поєднується із останньою. Іншими словами, віртуальна темпоральність ніяким чином не може вплинути на структуру константної темпоральності, але водночас, сама її структура повністю визначається константною темпоральністю.

Саме таке підпорядковане відношення віртуальної темпоральності до константної дозволяє стверджувати несубстанціальність віртуальних подій, протиставляючи цій ідеї субстанційність константних подій.

І віртуальна й константна темпоральності самі по собі носять континуальний характер, що означає безперервний плин від одного моменту до іншого. Однак стосовно константної темпоральності, віртуальна темпоральність втрачає свою континуальність і стає дискретною. Таким чином, можливим стає виділення окремого фрагменту в плинні загального часу, який характеризується виникненням окремої закінченої ситуації, якій притаманний свій особистий плин внутрішнього часу. "Це означає, що час віртуальної події не інтегрується в нормальну плинність і така подія належить, дійсно, до ненаявних подій" [12].

Ще одна теорія сучасної науки, що зумовлює звернення до осмислення концепту віртуальності є калібровочна інваріантність, за рахунок якої можливо було описати так звану стандартну модель (теоретична конструкція в фізиці елементарних часток, за допомогою якої описуються електромагнітна, сильна та слаба взаємодії усіх елементарних часток). Проте цікавою є не сама інваріантність, а те, що інваріантна симетрія в фізичному світі порушується: "...спонтанне порушення симетрії визначається неінваріантністю вакууму відносно групи перетворень лагранжа, що свідчить про відносність фізичної реальності (аж до відносності нашого фізичного світу). Тим самим виявляється необхідним враховувати, що за межами вивчаємої фізичної реальності завжди існує фізична реальність, структурована у вигляді іншого світу або інших потенційних світів" [5]. Сучасна фізична теорія струн та М-теорія, що виникає як друга суперструнна революція, наголошують на можливості існування багатьох "паралельних світів", що існують на бранах (багатовимірних об'єктах, вимірність яких задається формулою $n+1$, де n – кількість просторових вимірів плюс один вимір часу). При цьому просторова топографія цих бран не вичерпується трьома вимірами звичної нам фізичної реальності. Вчені не можуть остаточно сказати, чи можливим колись буде експериментальне проникнення за межі чотирьохвимірного простору нашої реальності, проте сьогодні існує ряд теорій, що мають на меті виявити докази існування цих "паралельних світів", що розташовані на суміжних нашій бранах.

Ще одним приводом в фізиці ХХ сторіччя, що може потребувати для свого опису введення поняття віртуальності, є оксфордська інтерпретація квантової механіки, запропонована у роботі Х. Еверета, близькій до гіпотези віртуального ансамблю, і згодом розвиненій у працях Б. С. Де Вітта. В 1957 році під керівництвом Дж. Уїлера в Принстоні Х. Еверет захистив докторську дисертацію [13], у якій він на додаток до основного математичного апарата квантової механіки запропонував "універсальну хвильову функцію". Ця функція підкоряється рівнянню Шредінгера для світу, що є квантовою суперпозицією декількох (або невизначеної безлічі) паралельних всесвітів, і представляє повністю оборотну й детерміновану еволюцію станів. При взаємодії даних станів з навколишнім середовищем у системі вимірів розглядається ефект "декогеренції", що у результаті процесу проникнення в систему інформації про навколишнє середовище призводить до того, що квантова система неминує "заплугується" і змішується з навколишнім середовищем. Поки не проведений вимір, неможливо встановити, в якому саме із всіх всесвітів здійснюється експеримент. У момент виміру відбувається необоротне "розщеплення всесвітів". Хвильова функція Х. Еверета не зазнавала недетермінованого колапсу в системі спостереження, і вона визнавалася "реальною" на всьому просторі ймовірностей, що обчислюють. Один із філософських висновків даної інтерпретації полягав у тому, що спостерігач присутній у кожній з можливих реальностей, причому він оцінює як реальне тільки власне існування, у той час, як інші світи для нього це – не більш ніж математична віртуальність. Ці світи співвідносяться статистично, і події нашого реального світу не зберігають зв'язку з тим, що відбувається у всій сукупності світів, і в цьому сенсі є випадковими. Ця теорія згідно Б. С. Де Вітта пізніше одержала назву Багатосвітової Інтерпретації.

Участь експериментатора в спостереженні нових часток і неясність щодо причинності при дослідженні субатомних процесів обумовлюють становище, при якому статистичні методи квантової механіки набувають певного метафізичного смислу. Ситуація виявляється такою, що якщо хтось у змозі перерозподілити ймовірності утворення нових елементарних часток і спостерігати несподівані результати в системі виміру, то даний суб'єкт стає безпосереднім учасником їх створення. При цьому припиняє діяти класичний принцип, який визначає співвідношення теорії ймовірностей із практикою, і відповідно до якого математична статистика є лише практичним інструментом дослідження складних систем, дозволяючим виключити з розгляду, але не скасувати безліч зв'язків, або недоступних для розгляду, або таких, що в силу їх множинності роблять завдання детермінованого дослідження нездійсненним.

Лапласівський механічний детермінізм був відкинтий у науковому співтоваристві, яке прагне відгородитися від примітивного фаталізму, яким незмінно страждала дана модель. Після цього рух і розвиток на всіх рівнях всесвіту прийнято було розглядати відповідно до ймовірнісної картини світу. Однак, останнім часом, незважаючи на відсутність явних шансів бути визаною, гіпотеза супердетермінізму відроджується до життя як один із можливих висновків теореми Бела.

Досліджуючи проблеми локальності квантових взаємодій й, зокрема, нелокальність у теорії Д. Боба, Д. Бел дійшов висновку, що наявність прихованих змінних не може відтворити всі передбачення квантової механіки. Він вивів систему нерівностей, що обмежують можливість існування тих прихованих змінних, які могли б складати пріоритет ідей локального реалізму. Підтверджуючи нелокальність квантових систем, теорема Бела зіграла роль троянського коня в системі загальних фізичних уявлень. Виявлялося, що зареєстровані динамічні властивості елементарних часток можуть взагалі не існувати до їх вимірювання, а фактично – до спостереження. Починаючи з 1972 р., різними групами вчених здійснювалася експериментальна перевірка нерівностей Бела. Ці експерименти підтвердили правильність його теореми. Як приклад, можна привести експерименти У. Тітела, коли у двох інтерферометрах на відстані 10.9 км. була отримана певна нелокальна кореляція в підтримку нелокальних передбачень квантової механіки й забезпечене підтвердження того, що заплутаність між фотонами може підтримуватися на великих відстанях.

Незважаючи на всю переконливість теореми Бела для фізичного співтовариства, існують певні критичні погляди, відповідно до яких результат кожного виконаного експерименту, що демонструє порушення нерівностей Бела, може бути обумовлений недоліками в постановці або у проведенні експерименту. Апаратура також може бути недосконалою. Такі проблеми називають проколами (loopholes). Найбільш серйозний з них зустрічається, коли частки не у всіх випадках реєструються в обох експериментальних зонах. Можливо також, що квантові кореляції (результати експериментів) виявляються штучними, якщо виміри залежать від комбінації всіляких сторонніх параметрів і настроювань системи спостереження. З метою одержання істинних результатів з 2004 р. проводяться повторні експерименти. Однак, деякі дослідники вважають, що існує логічна можливість, що квантова фізика сама по собі не припускає, щоб тест без проколів виявився можливим (Peter G. Gill – University of Toledo, Ohio; David J. Santos – Universidad de Vigo, Spain).

Якщо теорема Бела надалі не отримає гідного спростування, то конкурентами зазначеної вище гіпотези супердетермінізму виявляться теорія множинності паралельних світів, що вважається фантастичною, або ж дуже неохоче сприймана фізиками ідея про миттєву взаємодію елементарних часток з надсвітловою швидкістю. У контексті існуючих альтернатив популярною виявляється також інтерпретація, згідно з якою побудова моделі реального світу є взагалі неможливою. Афоризм Д. Мерміна: "Заткнися й рахуй!", який часто помилково приписують Р. Фейнману або П. Діраку, прекрасно характеризує просте прагматичне вирішення проблеми.

Існує позитивістське уявлення про те, що реальна квантова система є не субстанціональною. Цей погляд відштовхується від парадигми повноти квантової механіки як єдиної вірної теорії, що репрезентує субатомну реальність. Сприйняття експериментатора, ідеальне по своїй природі, пов'язане із цією реальністю за посередництвом системи виміру й субстанціональної в просторі конфігурації хвильової функції, яка описує чистий стан квантово-механічної системи, що має довжину в просторі. Оскільки структурна інформація про спостережувану систему виявляється принципово недоступною, її матеріальна складова відсутня в досвіді. Тому субстанціональність системи вважається невизначеною. Субатомна реальність перебуває за межами сенсорного сприйняття й раціонального осмислення, а в існуючих теоріях раціональність розгорнута так, щоб включати те, що раніше розглядалося як нонсенс, або в найкращому разі як парадокс. Копенгагенська Інтерпретація стверджує, що та реальність, що перебуває "за сценою", не є такою, якою вона виглядає в нашій уявній конструкції.

Дана ситуація ще раз демонструє необхідність проведення більш чіткої категоріальної межі в осмисленні станів дійсного світу вченого та віртуального існування усіх можливих станів досліджуваної системи. Так, поняття віртуальності стає вписаним у значно більш широкий філософський дискурс, який характеризується загальною людиновимірністю споглядаемого світу науки. Як зазначають С. Кримський та В. Кузнецов: "Розглянуті фізичні реальності (світ речей, світ подій і вакууму) характеризують макро- та мегасвіт, а також своєрідний "світовий фон" фізичних процесів – вакуум, чи так званий меон ("безодню")" [11]. Характерно, що кожен із цих світів має не тільки субстратно-об'єктне розрізнення, але й різний спосіб задання буття цих об'єктів, їх різні буттєві характеристики.

Це значить, що на відміну від понять типу "царина природи" "світ" виступає не тільки як визначена, навіть найбільш велика частина природи, її регіон та система, не тільки як певний тип фізичної реальності та її закономірностей, але також і як певний тип існування (можливий, дійсний, емпіричний, збагнений розумом тощо). Правду кажучи, під типом існування тут розуміється невичерпна за змістом характеристика матеріального буття, а визначені модифікації та специфічні прояви" [11].

Пізнавальна цілісність світу сьогодні розглядається як сума процесів становлення різних рівнів фізичної картини світу, що виявляються в різному масштабі. Цей масштаб характеризується не тільки лінійною зміною величин (від мікросвіту до мегасвіту), але й також зміною самого якісного змісту. Ця зміна специфічної змістовної якості процесів потребує постійного категоріального уточнення: "Річ в тім, що категорії мислення є граничними визначниками змісту. Між тим формулювання багатьох проблем, наприклад в сучасній космології, віднаходить як раз наближення до меж осмисленості" [6].

Таким чином, необхідність у концептуальному уточненні категоріальних меж існування поняття віртуальності є виявом більш глибокого процесу диференціації та осмислення масштабів існування універсуму загалом та світу,

організація якого є результатом пізнавальної діяльності людини. Парадокси сучасної експериментальної науки є тим фактичним матеріалом, який корегує смислові межі поняття, що є наслідком зміни самого уявлення про оточуючий світ. Сама віртуальна ситуація, або віртуальна подія, як абстракція, що виявляє сьогодні конкретне фізичне наповнення, є вписаною у горизонт фізичного змісту між свідомістю та пізнавальними здатностями світу людини, з одного боку, та фізичним вакуумом як кінцевою межею цього пізнавального горизонту, з іншого боку. Сьогодні не існує усталеного визначення поняття віртуальності, оскільки воно вимагає встановлення та формулювання філософської форми зв'язку між фізичним вакуумом та пізнавальною діяльністю вченого із уточненням всього суміжного поля категорій (дійсне, можливе, актуальне, реальне тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Носов Н. А. Віртуальна психологія / Н. А. Носов // Труды лаборатории виртуалистики.– М. : Аграф, 2000. – Вып. 6. – 432 с.
2. Грицанов А. А. Віртуальна реальність / Грицанов А. А., Галкин Д. В., Карпенко И. Д. // Постмодернизм. Энциклопедия. – Мн. : Интерпрессервис ; Книжный Дом, 2001. – С. 122–124.
3. Фалько В. И. Философия виртуальности : подходы и принципы, проблемы и перспективы / В. И. Фалько. – М. : Международная академия информатизации, 2000. – 92 с.
4. Носов Н. А. Психология виртуальных реальностей и анализ ошибок оператора : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора психол. наук / Н. А. Носов. – М., 1994. – 42 с.
5. Лосев А. Ф. Эллинистически-римская эстетика I-II вв. н. э. / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 416 с.
6. Добронравова И. С. Синергетика : становление нелинейного мышления [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Dobr-sinerg/index.html>.
7. Фома Аквинский. Сумма теологии / Фома Аквинский // Антология мировой философии. – М. : Наука, 1969. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 840–865.
8. Брабантский Сигер. Questiones de anima intellectiva / Сигер Брабантский // Антология мировой философии. – М. : Наука, 1969. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 810–823.
9. Кузанский Н. О видении Бога / Николай Кузанский ; [пер. В. В. Библихина] // Сочинения в 2-х т. – М. : Мысль, 1980. – Т. 2. – С. 40–50.
10. Хоофт Г. Т. Калибровочные теории сил между элементарными частицами / Г. Т. Хоофт // Успехи физических наук. – 1981. – Т. 135. – Вып. 3. – 379 с.
11. Крымский С. Б. Мировоззренческие категории в современном естествознании [Электронный ресурс] / С. Б. Крымский, В. И. Кузнецов. – Режим доступа : <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/krim.html>.
12. Хоружий С. С. Род или недород? Заметки к онтологии виртуальности / С. С. Хоружий // Вопросы философии. – 1997. – № 6. – С. 53–68.
13. Everett H. The Theory of the Universal Wave Function / Hugh Everett. – Princeton : Princeton University Press, 1973. – P. 3–140.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Nosov N. A. Virtual'naia psikhologiya [Virtual Psychology] / N. A. Nosov // Trudy laboratorii virtualistyky [Works of the Virtual Laboratory]. – M. : Agraf, 2000. – Вып. 6 – 432 s.
2. Gritsanov A. A. Virtual'naia real'nost' [Virtual Reality] / [Gritsanov A. A., Galkin D. V., Karpenko I. D.] // Postmodernizm. Entsiklopediia [Postmodernism. Encyclopedia]. – Mn. : Interpressservis ; Knizhnyi Dom, 2001. – S. 122–124.
3. Fal'ko V. I. Filosofii virtual'nosti : podkhody i printsipy, problemy i perspektivy [Virtual Philosophy] / V. I. Fal'ko. – M. : Mezhdunarodnaia akademiia informatizatsii, 2000. – 92 s.
4. Nosov N. Psykhologiya virtual'nykh real'nostei i analiz oshybok operatora [Psychology of Virtual Realities and Analysis of the Operator's Mistakes] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora psykhol. nauk / N. A. Nosov. – M., 1994. – 42 s.
5. Losev A. F. Ellinisticheskii-rimskaiia estetika I-II vv. n. e. [Hellenistic and Roman Aesthetics of the I-II Centuries A. D.] / A. F. Losev. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1979. – 416 s.
6. Dobronravova I. S. Sinergetika : stanovlenie nelineinogo myshleniia [Synergetics : the Establishment of Non-Linear Cogitation] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Dobr-sinerg/index.html>.
7. Tomas Aquinas. Summa teologii [Sum of Theology] / Tomas Aquinas // Antologiia mirovoi filosofii [Anthology of the World's Philosophy]. – M. : Nauka, 1969. – T. 1. – Ch. 2. – S. 840–865.
8. Brabantskii Siger. Questiones de anima intellectiva / Siger Brabantskii // Antologiia mirovoi filosofii [Anthology of the World's Philosophy]. – M. : Nauka, 1969. – T. 1. – Ch. 2. – S. 810–823.
9. Kuzanskii N. O videnii Boga [On the God's Vision] / N. O. Kuzanskii ; [per. V. V. Bibikhina] // Sochineniia v 2-kh t.– M. : Mysl', 1980. – T. 2. – S. 40–50.
10. Khooft G. T. Kalibrovchnye teorii sil mezhdru elementarnymi chastitsami [Calibration Power Theories between the Elemental Particles] / G. T. Khooft // Uspekhi fizicheskikh nauk [Successes of Physical Sciences]. – 1981. – T. 135. – Вып. 3. – 379 s.
11. Krymskii S. B. Mirovozzrencheskie kategorii v sovremennom estestvoznanii [World View Categories in the Modern Natural Science] [Elektronnyi resurs] / S. B. Krymskii. – Rezhym dostupu : <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/krim.html>.
12. Khoruzhii S. S. Rod ili nedorod? Zаметki k ontologii virtual'nosti [Race or Non-Race? Sketch Book to the Virtual Ontology] / S. S. Khoruzhii // Voprosy filosofii [Philosophical Questions]. – 1997. – № 6. – S. 53–68.
13. Everett H. The Theory of the Universal Wave Function / Hugh Everett. – Princeton : Princeton University Press, 1973. – P. 3–140.

Матеріал надійшов до редакції 07.09. 2012 р.

Богачевский П. С. Концепт виртуальности в предметном поле современной философии науки.

Рассмотрены вопросы категориального обоснования статуса виртуальности и определения понятия виртуальной реальности в контексте задач современной философии науки. Проанализированы становление понятия виртуальной реальности в истории философской мысли, его трансформации в современной виртуалистике и теории современной науки. Доказано, что необходимость концептуального уточнения категориальных рамок понятия виртуальности является проявлением более глубокого процесса дифференциации и осмысления масштабов существования универсума и мира, организация которого является результатом познавательной деятельности человека.

Bogachevskii P. S. The Concept of Virtuality in the Subject Field of Modern Philosophy of Science.

The article examines the questions of ground category of virtuality status and determination of virtual reality concept in the context of tasks of modern philosophy of science. The formation of the virtual reality concept in the history of philosophical thought and its transformations in the modern Virtualistics and theories of science is analyzed. It is proved that the need to clarify the conceptual framework of virtuality categorical concept is a manifestation of the deeper understanding of the process of differentiation and extent of the existence of the universe and the world, which organization is the result of the human cognitive activity.